

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АЛЬТРУЇЗМУ

У роботі акцентована важливість створення певних умов для виховання альтруїзму молоді. Альтруїстична діяльність сприяє особистісному пошуку оптимальної відповідності між внутрішнім і зовнішнім світами, своїм та чужим, “Я” та “Іншими”. На прикладі волонтерської діяльності показано, як можливе розширення виховного потенціалу альтруїзму.

Ключові слова: альтруїзм, виховання альтруїзму, альтруїстично спрямована особистість, альтруїстична діяльність, гуманізація виховного процесу, волонтер, волонтерська діяльність.

Постановка проблеми. Поширення технократизму, індивідуалізм, суб’єктивізм, споживацька ментальність – усі ці чинники впливають на формування загально визнаного егоїзму людини ринкового суспільства. Соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, й, водночас, зростання егоїзму і байдужості в дитячому та молодіжному середовищах, обумовлюють необхідність упровадження змін в усіх сферах діяльності, у тому числі й у галузі освіти. Проте виховний процес недостатньо використовує альтруїстичний потенціал існуючих практик волонтерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у розроблення питань альтруїзму та гуманістичної спрямованості особистості зробили Р. Вендел, К. Гілліган, М. Гоффман, Д. Кемпбел, П. Клопфер, Р. Коген, А. Маслоу, Дж.-Ф. Раштон, К. Роджерс, П. Сорокін, Б. Спок, Е. Фромм, Л. Хаббард та інші науковці. Виховання альтруїзму на демократичних засадах і національних традиціях стало предметом дослідження українських учених Л. Бабенко, І. Беха, О. Вишневського, Ж. Омельченко, О. Пархоменко, О. Столяренко, О. Сухомлинської. У працях вітчизняних науковців розкриті окремі аспекти волонтерського руху: особливості соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп, визначені в дисертаційному дослідженні Т. Лях; особливості організації волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні З. Бондаренко; технологія залучення та підготовки учнівської молоді до волонтерського руху, представлена в працях Р. Вайноли, Н. Заверико, А. Капської; роль волонтерства як складової соціально-педагогічної роботи з молоддю, розглянута в дослідженнях І. Зверевої, Г. Лактіонової, Ю. Поліщука, С. Савченка. Багаторічний досвід волонтерства представлений у роботах зарубіжних авторів, зокрема Р. Кроу, Б. Левайн, Р. Лінча, М. Мерріл, К. Навартнам та ін. Тема доброчинності та волонтерства розкрита також у дисертаціях російських науковців В. Митрофаненка, О. Митрохіної, Г. Оленіної та ін.

Мета статті полягає у розкритті ролі альтруїзму як виховного ресурсу; виявленні альтруїстичного потенціалу практик волонтерства.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про одне з найважливіших завдань нашого суспільства – посилення альтруїзму, – слід передовсім зазначити, що молоде покоління у цьому процесі відіграє особливу роль. Молодь, на відміну від попередніх поколінь, не обтяжують ідеології, вона шукає справжніх відносин і перебуває у пошуку правди. Втім, виховання молодого покоління повинне базуватися на перевірених життям нескороминущих ідеях і цінностях. Виховання альтруїзму в цілому носить цілеспрямований характер. Цей процес передбачає гуманістичний напрям виховних зусиль, усвідомлення їх кінцевої мети як формування альтруїстично спрямованої особистості. Освіта повинна допомогти молодим людям сформувати здатність свідомого ставлення до життя, озброїти їх у найкращій спосіб такими засобами, як любов, співчуття, довіра, повага, милосердя.

Альтруїзм є важливою стороною людського відношення до дійсності, має величезний діапазон своїх можливих проявів. Дослідники розглядають альтруїзм як моральний принцип (протилежний егоїзму), сутність якого полягає у безкорисливому служінні й допомозі людям, готовності пожертвувати для їхнього блага особистими інтересами, як піклування про потреби, добробут інших, любов до людей, здатність особи робити певні вчинки не очікуючи ніякої матеріальної чи моральної користі для себе. Альтруїстично спрямована особистість здійснює безкорисливі дії кожного дня у взаємовідносинах з іншими: у сім'ї, в школі, на роботі, під час дозвілля. Як свідчить практика, альтруїзм не може бути нав'язаним кимось/чимось, а може здобуватися лише власним досвідом. Це пов'язано з принциповою відкритістю людини, неможливістю її зведення до якихось застиглих форм. Не слід також забувати, що сучасна молодь менше орієнтується на суспільство, менше залежить від нього. Молоді люди більш індивідуальні та бажають робити власний вибір без дотримання чиеїсь системи цінностей, ідей чи законів.

Проте, подібно до своїх попередників з минулих поколінь, морально зрілі молоді люди володіють уміннями бути щедрими, співчутливими, солідарними, якщо вони бачать причину для своєї дії. Багато сучасних дослідників, зокрема французький часопис "MAUSS (revue du Mouvement anti-utilitariste en sciences sociales)", ставлять під сумнів уявлення про суспільство як про ринок, в просторі якого соціальні суб'єкти керуються егоїстичною логікою. У численних публікаціях "MAUSS" відкидає концепцію максималізації індивідуальних інтересів й обстоює, виявляючи при цьому принципову близькість до духу відомої праці Марселя Моса, гіпотезу, згідно з якою суспільство керується не тільки егоїстичними утилітарними інтересами, а й визнає роль дару та матеріально незацікавлених альтруїстичних дій [5, с. 244]. Отже, філософсько-педагогічна наука, як правило, бере до уваги лише ті аспекти дій індивідів, що пов'язані зі сферою їхніх інтересів. Набагато важливіше у вихованні альтруїзму зрозуміти фактори, які керують вибором та рішенням індивідів. Адже альтруїстично орієнтована поведінка індивіда завжди протікає в відповідності до логіки

певної соціальної дії і мотивується культурними цінностями і соціальними нормами.

Загальновідомо, що молода людина більш чи менш свідомо шукає свого покликання в житті. Батьки, будучи виховані за інших суспільних умов, часто не розуміють цінності покликання, яке визначає творчу індивідуальність дитини, не можуть допомогти розвинути “сутнісні сили” та дарування, виховати автономну особистість, самодостатню для себе та соціуму. Вони штучно стимулюють, форсують розвиток без урахування реальних можливостей дитини. Пригадується відома давньокитайська притча про мешканця царства Сун. Занепокоєний тим, що сходи його посівів розвиваються надто повільно, він почав тягнути їх у гору. Бо сподівався, що так допоможе, прискорить ріст, але рослини просто зав’яли. І, звичайно, надлишкове пришвидшення особистісного розвитку не дає можливості людині по-справжньому осмислити саму себе та події навколо. Адже внутрішній світ як автономне начало, згідно Х. Ортега-і-Гассет, передує всім проявам людини як соціальної істоти. Тому, як зазначає іспанський філософ, ми “можемо поставити себе в становище сторони, що використовує, по відношенню до всього, крім однієї, однією єдиною речі – нашого “Я” [6, с. 97].

Нехтування у виховних практиках власною природою людини може мати наслідком стан аномії. Концепція аномії розроблялась у контексті соціальної ситуації кінця ХІХ ст. французьким соціологом Е. Дюркгеймом крізь аналіз таких явищ, як соціальна солідарність, поділ праці, самогубство. Учений підкреслював, що аномія особливо притаманна перехідним і кризовим періодам розвитку суспільства. Під час соціальної дезінтеграції суспільство тимчасово втрачає здібність здійснювати регуляцію поведінки індивідів, що має наслідком різкий стрибок числа самогубств. Е. Дюркгейм розглядає фактори та причини позасоціального і соціального характеру самогубств. Він виділяє егоїстичний, альтруїстичний та аномічний типи самогубств. Останній тип він трактує як різновид “безладної нерегульованою людської діяльності” [3, с. 303]. Для нашого дослідження слушним видається не соціологічне, а морально-психологічне визначення аномії дослідником І. Кальновим: “Ставлення індивіда до норм і духовних цінностей того суспільства, в якому він живе і діє, означає втрату норм и приписів, відсутність еталонів поведінки, невідповідність між цілями і можливостями їх здійснення. Все це обумовлює конфлікт, відчуття нікчемності, поведінки, що відхиляється” [4, с. 83]. Запобігти аномічній поведінці, самозамиканню індивіда можливо за умов формування культури солідарності та альтруїзму, що розуміється як моральний зв’язок із людьми. Особистий досвід альтруїзму, що здобуває молода людина у діяльності взаємодопомоги, формує довіру до життя.

Особистісна гармонія досягається максимальною відповідністю покликанню молодої людини та запитам соціуму. Звичайно, між ними завжди є певний проміжок, дистанція. Зсув у бік соціального світу може сприяти формуванню у дитини інфантильності, конформізму, екстернальності як схильності приписувати відповідальність за результати

своєї діяльності долі або випадку. Перенесення акценту в бік внутрішнього світу викликає відхилення, що виражаються у схильності піклуватися переважно про своє особисте благо, зарозумілість. Отже, в цілому, як бачимо, альтруїстично орієнтоване виховання передбачає пошук оптимальної відповідності між внутрішнім і зовнішнім світами, своїм та чужим, “Я” та “Іншими”.

Всієї повноти життя людини може досягти лише в єдності з іншими людьми. “Коли ми дивимось один на одного, – пише М. Бахтін, – два різних світи відбиваються в зіницях наших очей” [1, с. 92]. Плекаючи в собі любов до Іншої людини, любов до природи, людина з подрібнених, розрізнених уламків розколотого байдужістю життя і спотвореного неправдою світу творить єдину, цілісну, чисту картину, в якій є місце для всіх людей, незалежно від віку, статі, характеру, світоглядних уподобань, адже сподівання на краще майбутнє є в кожній людині. Як зазначає один із стовпів гуманістичної психології Е. Фромм, “існування людини як людини ставить перед нею запитання, як подолати розкол між собою і зовнішнім світом для досягнення почуття єдності із ближнім і природою. Людина повинна відповідати на це запитання кожному мить свого життя і не лише чи навіть не стільки, думками або словами, скільки тим, як вона живе і діє” [7, с. 229–230]. Етапи “пробудження” альтруїзму та милосердя в собі такі: спочатку усвідомлюєш інакшість Іншого і намагаєшся його зрозуміти; докладаєш зусиль, щоб передати це розуміння іншим людям; захищаєш право на самобутність інших людей; готовий до самопожертви заради іншого.

Важливою умовою формування альтруїзму є орієнтація на абсолютні та водночас персоніфіковані моральні цінності. Особистість, яка є їх носієм, виступає своєрідним духовним референтом, тому процес духовної спадкоємності завжди забезпечується шляхом ідентифікації людини з образами, що втілюють базові цінності культури. Духовний референт є зразком для наслідування, ідеалом для самовиховання, пошуку й визначення смислу власного буття. У цьому зв’язку підвищується роль педагога, яку слід розглядати як важливий ресурс альтруїстичного виховання. Великі можливості впливу на особистість учня чи студента висувають проблему високої моральної відповідальності педагога – за те, чи виховує він альтруїзм у собі та демонструє його іншим в освітньо-виховному просторі.

Отже, виховання альтруїстичної свідомості – складний і довготривалий процес, на який впливають різні фактори. Велике значення має середовище соціалізації індивіда. Однією з форм соціальної активності, де людина може реалізувати себе як особистість та розвинути альтруїстичні якості, є волонтерська діяльність. Ця форма альтруїстичної практики широко розвинена у світі й розглядається як глобальний процес об’єднання людей, які прагнуть зробити внесок на благо свого та світового співтовариства. Волонтери – люди різного віку і професій з різноманітних сфер і прошарків суспільства, які віддають частину своїх сил, часу, знань на благо інших людей і суспільства в цілому. Уряди більш ніж 80-ті країн, у число яких входять і найбільш розвинені країни світу, визнали і сприяють розвиткові у

своїх державах національного волонтерського руху, оцінюють його як дієвий інструмент розвитку суспільства.

Найчастіше волонтерство розглядається як покликання людини, її бажання безкорисно надавати допомогу. Але, з іншої точки зору, – волонтерство надає людині певні знання та навички, які можуть бути використані у професійній діяльності. Волонтерство – відносно нове чи добре забуте старе явище. Одержавлення суспільної сфери при соціалізмі сприяло розвитку окремих форм безкорисливої праці (“тімурівці”, “суботники”, “добровільні дружини”). Проте така добровільна праця навряд чи могла вважатися альтруїстичною, адже вона мала ідеологічний характер, розглядалась як передкомуністична навіть або комуністична праця, її масовість досягала за рахунок організаційної підтримки державно-партійними структурами. Про примусовий характер цієї праці свідчив низький ступень участі при послабленні з часом державного контролю.

Мотиви альтруїзму та альтруїстичні практики в суспільстві – далеко не всезагальні феномени. Тому важливо знати, як, за яких умов вони стають цінністю для людей. Сучасні дослідження довели, що мотивація добродійності та волонтерства складна і далеко не завжди включає альтруїстичні мотиви, пов’язані з усвідомленням цінності солідарності з суспільством, на благо якого спрямовані дії добродійця [8, с. 74]. Дійсно, найчастіше в літературі мотивом добродійності називають альтруїстичне бажання допомогти іншим, але поряд із цим існують потреби у спілкуванні, саморозвитку, набутті професійних знань та навичок, а наявність заохочень з боку організації також є вагомим стимулом активної позиції людини у волонтерській діяльності.

Зазначимо, специфіка модуса альтруїзму волонтера полягає у тому, що безкорисна праця є не обов’язковою частиною його життя у порівнянні з традиційними обов’язками. Наприклад, виховання власних дітей, надання допомоги власним батькам – у цих сферах активність людини регулюється в першу чергу усталеними нормами моралі. Проте формування у волонтерському середовищі культури солідарності та альтруїзму розуміється як моральний зв’язок з людьми, які не обов’язково виділяються у соціальному просторі за кри терієм “ми – вони”. Наприклад, за даними Національного центру волонтерської роботи у Великобританії, головним мотивом участі людей у волонтерському русі виділяють саму діяльність, яка інтегрує волонтера в суспільство, створюючи певну цілісність із ним (32% – потреба в почутті єдності з людьми) [2, с. 13]. Молодих людей, які беруть участь у волонтерських програмах, вражають неповторна та пам’ятна атмосфера, співпраця й відкритість, привітність, ввічливість, які вони там зустрічають. Зазвичай волонтери свідомо залучаються до праці у сферах культури, спорту, охорони навколишнього середовища, займаються з людьми з особливими потребами, безнадійно хворими, дітьми тощо. Вони добровільно працюють у неприбуткових організаціях та установах і беруть активну участь у суспільному житті своєї спільноти. Водночас ці молоді люди отримують новий досвід та знання, що можуть бути корисними для їх майбутнього життя.

Отже, безкорислива альтруїстична волонтерська діяльність накладає позитивний відбиток на спосіб мислення й сприйняття світу молодого людини. Особистий досвід альтруїзму, що здобуває людина у волонтерській роботі, формує довіру до Іншого та життя. Крім власне надання допомоги, волонтерство дає можливість придбати без стресів професійний досвід, відчуття значущості, емоційний комфорт. І, звичайно, волонтерство треба розглядати як повноправного партнера у всіх формах соціальної взаємодії в громадянському суспільстві.

Висновки. Отже, у процесі створення умов для цілеспрямованого самовизначення особистості, виховання доброти і гуманізму, милосердя і співчутливості, зовнішні фактори виховного впливу заломлюються через внутрішню своєрідну структуру, набутий досвід альтруїстичної діяльності, альтруїстичні прагнення. Усвідомлення потужного виховного потенціалу альтруїзму та механізмів його використання допоможе формуванню ідеології волонтерства та поширенню цих практик в українському суспільстві. Сучасні освіта та виховання потребують розробки та впровадження цілісних, комплексних програм систематичної праці з дітьми, молоддю, сім'ями, спрямованої на формування альтруїзму на соціальному та індивідуальному рівнях.

Література

1. Бахтин М. К философии поступка / М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985. – М. : Наука, 1986. – С. 80–160.
2. Бидерман К. Координация работы добровольцев и менеджмент волонтерских программ в Великобритании / К. Бидерман. – СПб. : Русско-Немецкий обмен, 1999. – 31 с.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд : пер. с фр. / изд. В. А. Луков. – СПб. : Союз, 1998. – 496 с.
4. Кальнов И. И. Отчуждение истоки и современность / И. И. Кальнов. – Симферополь : Таврия, 1990. – 191 с.
5. Монжен О. Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції / пер. з фр. Т. Голіченко, С. Йосипенко, А. Рєпи. – К. : Дух і літера, 2011. – 360 с.
6. Ортега-и-Гассет Х. Эссе на эстетические темы в форме предисловия // Эстетика. Философия культуры : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет ; вступ. ст. : Г. М. Фридендер ; сост. : В. Е. Багно. – М. : Искусство, 1991. – С. 93–112.
7. Фромм Э. Человеческая ситуация : [сб. тр. : перевод] / Э. Фромм ; под ред. и с предисл. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 1995. – 239 с.
8. Халий И. А. Современные общественные движения / И. А. Халий . – М. : ИС РАН, 2007. – 300 с.

Отримано 14.01.2015

Summary

Feldman Olexandr. Educational potential of altruism.

In the article the importance of creating certain terms is for education of altruism of young people is accented. Altruistic activity assists the personality search of optimal accordance between the internal and external worlds, between “I” and “Others”. By the example of volunteering it is demonstrated how an expansion of the educational potential of altruism is possible.

Keywords: *altruism, education of altruism, altruistic directed personality, altruistic activity, humanization of educator process, volunteer, volunteering.*